

BOLESŁAW SADAJ

IDENTYFIKACJA SPOŁECZNO-ZAWODOWA NAUCZYCIELI WOJEWÓDZTWA SZCZECIŃSKIEGO

Procesy uprzemysłowienia i społeczny podział pracy wywierają coraz większy wpływ na rozwój społeczeństw i na zachowanie się poszczególnych ludzi. Współczesny człowiek mniej lub bardziej świadomie szuka sobie „właściwego” miejsca w strukturze społecznej. Miejsce to zdobywa przede wszystkim poprzez zawód. Wybór zawodu, przygotowywanie się do spełniania funkcji zawodowej, a następnie sama działalność zawodowa wiąże jednostkę (najczęściej na całe życie) z całokształtem stosunków społecznych. Intuicyjnie jesteśmy skłonni przyjąć, że trafny wybór zawód i dobre przygotowanie do niego mają pozytywny wpływ na samą działalność zawodową. Ten pozytywny wpływ nie ogranicza się jedynie do ilościowych i jakościowych efektów działalności zawodowej. Decyduje on również o tym, czy dany osobnik wypełniając funkcję zawodową sam czuje się dobrze, czy i w jakim stopniu działalność zawodowa zaspokaja jego aspiracje życiowe, czy widzi w niej możliwość realizacji swoich zamierzeń i celów, czy daje mu ona pełną satysfakcję z wypełnianych obowiązków zawodowych. Osobisty stosunek do zawodu i działalności zawodowej w życiu każdego człowieka odgrywa bardzo istotną rolę. Rola ta ma szczególne znaczenie w zawodzie nauczycielskim. Działalność dydaktyczno-wychowawcza nauczyciela wymaga osobistego zaangażowania. Jego samopoczucie, spełnienie lub niespełnienie nadziei związanych z zawodem mogą i mają bowiem wpływ na przebieg procesu dydaktyczno-wychowawczego.

To, co powiedziano wyżej, w pełni uzasadnia podjęcie badań nad stosunkiem nauczyciela do zawodu. W warunkach szczecińskich badania te mają jeszcze inne znaczenie. Rodzi się pytanie, jak ukształtował się stosunek do zawodu nauczycieli województwa szczecińskiego w warunkach tworzenia się nowego społeczeństwa. Stosunek nauczyciela do zawodu poddamy analizie w świetle znanej w socjologii i psychologii społecznej koncepcji identyfikacji.

* Niniejszy artykuł jest fragmentem szerszych badań autora nad zawodem nauczyciela.

POJĘCIE IDENTYFIKACJI

Rodowód pojęcia identyfikacji wywodzi się z psychoanalizy i psychopatologii¹. Stąd przeszło ono do socjologii i psychologii społecznej. Pojęcie identyfikacji nie zawsze używane jest jednoznacznie. Niektórzy autorzy zacieśniają je do świadomego solidaryzowania się z normami i systemami wartości², inni ujmują je szerzej jako również nieświadome lub nie w pełni świadome utożsamianie się³, wiązanie się⁴, integrowanie się⁵ osobnika z normami lub systemem społecznych wartości. Zachodzi więc konieczność takiego określenia pojęcia identyfikacji, które by najbardziej odpowiadało zakresowi i charakterowi naszych badań. Najwłaściwsza będzie w naszym przekonaniu definicja podana przez Z. Kowalewskiego. Wspomniany autor definiując identyfikację rozróżnia jej dwie odmiany: identyfikację społeczną i identyfikację z zawodem. Oto sformułowanie Z. Kowalewskiego: „Przez identyfikację społeczną rozumiemy proces utożsamiania się jednostki z wykonywaną funkcją czy też rolę społeczną, wynikającą z uczestniczenia w określonych grupach społecznych lub w społecznych systemach wartości”⁶. I dalej: „Przez identyfikację z zawodem rozumiemy kształtowanie się stosunku do zawodu, do wykonywanej pracy zawodowej”⁷. W jednym i drugim określeniu „proces utożsamiania się” i „kształtowania się stosunku” wiąże się zarówno ze świadomymi, jak i nieświadomymi procesami świadomości osobnika⁸.

Funkcje i rola społeczna⁹, które ściśle wiążą się z systemami wartości i z zawodem, a poprzez nie z całokształtem stosunków społecznych, mają w procesach identyfikacji zasadnicze znaczenie. Stąd uzasadnione jest w tytule niniejszego artykułu wyrażenie „identyfikacja społeczno-zawodowa”. Nasze badania nad identyfikacją nauczycieli z zawodem zostały powiązane z takimi czynnikami społecznymi, jak środowisko ge-

¹ Patrz w tej sprawie: A. M. Rochebleve-Spenlé, *La notion de rôle en psychologie sociale*, 1962, s. 278; S. Baley, *Wprowadzenie do psychologii społecznej*, 1961, s. 108.

² Z. Zaborowski, *Współdziałanie w brygadzie roboczej*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr 3, s. 173.

³ Z. Kowalewski, *Chemicy w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962, s. 15—16,

⁴ Ibidem, s. 167.

⁵ Ibidem, s. 16.

⁶ *Jak pracuje człowiek* (praca zbiorowa), Warszawa 1961; Z. Kowalewski, *Problemy identyfikacji z zawodem*, s. 207.

⁷ Ibidem, s. 209.

⁸ Ibidem, s. 208.

⁹ Ibidem, s. 281, 282, 283; S. Balèy, op. cit., s. 108; Z. Zaborowski, *Psychologiczne aspekty współdziałania w brygadzie roboczej*, *Studia Socjologiczne* 1961, nr 3; Z. Kowalewski, *Chemicy...*, op. cit. s. 15.

ograficzne, rozumiane jako miejsce pracy nauczycieli, oraz jego najbliższe środowisko społeczne, które tworzą ludzie spoza jego zawodu.

Identyfikacja społeczno-zawodowa nauczyciela może mieć różny stopień intensyfikacji. W naszych badaniach i to zagadnienie zostało uwzględnione. Poznanie charakteru i stopnia natężenia identyfikacji społeczno-zawodowej nauczycieli może nam ułatwić zrozumienie postaw związanych z działalnością dydaktyczno-wychowawczą.

CHARAKTERYSTYKA WŁASNYCH BADAŃ

Badania przeprowadzono wśród nauczycieli woj. szczecińskiego przy użyciu ankiety-kwestionariusza¹⁰. Zastosowano tzw. „próbę udziału”. W doborze próby uwzględniono następujące cechy: płeć, wiek, miejsce pracy nauczyciela, wykształcenie oraz sprawowaną funkcję (nauczyciel, kierownik). Próbę ustalono na 500 osób, uzyskano 472 (94,4%) ankiet-kwestionariuszy. Zrealizowaną próbę sprawdzono metodą hi-kwadrat. Przy poziomie istotności $\alpha=0,05$, przy każdorazowym uwzględnieniu w poszczególnych wymienionych cechach należnych stopni swobody, stwierdzono, że w realizowanej próbie liczebności związane z poszczególnymi cechami odpowiadają liczebnościom populacji. Nie stwierdzono przekroczenia wartości krytycznej, a więc nie zaistniały warunki do odrzucenia sprawdzonej hipotezy.

W omawianej ankiecie-kwestionariuszu znalazło się między innymi następujące pytanie, związane z wysuniętym zagadnieniem: „jaki jest stosunek Kolegi [Koleżanki] do zawodu nauczycielskiego?”. Jednocześnie przewidziano następujące odpowiedzi: „Lubię go. Jestem do niego przywiązany. Kocham go. Wykonuję go bez entuzjazmu. Znoszę go, bo muszę żyć. Nie lubię go. Jest mi wszystko obojętne — pracuję. Ewentualne inne określenie swego stosunku do zawodu”.

Treść i forma zaproponowanych odpowiedzi została ustalona na podstawie długoletniego kontaktu autora z nauczycielami. Pytania są podobne do tych, które padały w bezpośrednich rozmowach z nauczycielami. Ta autentyczność sprawiła, że ankieta stała się bardziej komunikatywna i w dużym stopniu usunęła sztuczność w badaniu, zachęcając nauczycieli do szczerości. Końcowa uwaga: „Ewentualne inne określenie swego stosunku do zawodu”, stworzyła badanym szansę wyrażenia takiego stanowiska, które nie zostało wyrażone proponowanymi odpowiedziami. Ankiety-kwestionariusze były anonimowe.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA STOSUNKU BADANYCH DO ZAWODU

Ogólny wynik badań przedstawia tabela 1. Zanim przystąpimy do omówienia wyników, kilka uwag natury ogólnej. Wszystkie odpowiedzi

¹⁰ Badania prowadzono w 1964 r.

dają się ująć w trzy zasadnicze grupy. Trzy hasła reprezentują pozytywny stosunek do zawodu (patrz tab. 1), następne trzy wyrażają bierny stosunek; hasło „nie lubię go” reprezentuje negatywny stosunek do zawodu. Hasła wewnątrz tych zasadniczych nastawień wyrażają jedynie odcienie natężenia zasadniczego uczuciowego stosunku do zawodu.

Tabela 1

Stopień identyfikacji nauczycieli z zawodem¹¹

Ogólny charakter	Bliższe określenia uczuciowego stosunku	Liczba	%	Razem	
				Liczba	%
Pozytywny	Lubię go	203	43,0	—	
	Jestem do niego przywiązany	140	29,7		
	Kocham go	63	13,2	406	86,9
Bierny	Wykonuje go bez entuzjazmu	24	5,1		
	Znoszę go, bo muszę żyć	21	4,5		
	Jest mi wszystko obojętne — pracuję	5	1,1	50	10,6
Negatywny	Nie lubię go	7	1,5	7	1,5
	Brak odpowiedzi	9	1,9	9	1,9
	Ogółem	472	100	472	100

Z zestawienia wynika, że odpowiedzi o charakterze skrajnym, takie jak: „Kocham go”, „Jest mi wszystko obojętne”, „Nie lubię go”, w porównaniu z pozostałymi są liczebnie małe i wynoszą kolejno: 63, 5, i 7 odpowiedzi. Nauczyciele w badanej próbie na ogół nie uciekali się do skrajnego określania swego uczuciowego stosunku do zawodu. Ten fakt zasługuje na podkreślenie, jest bowiem podstawą do większej ufności w szczerść uzyskanych odpowiedzi.

Na ogólną liczbę 472 odpowiadających, 406 (86,9%) określiło swój stosunek do zawodu w formie pozytywnej, 50 badanych (10,6%) wybrało odpowiedzi, których charakter określilibyśmy jako bierny, 7 osób (1,5%) wyraziło negatywny stosunek do zawodu nauczycielskiego. Liczba wyrażających pozytywny stosunek do zawodu (86,9%) jest niewątpliwie wysoka, niemniej jednak 12,2% nauczycieli, którzy nie wykazują pozytywnego związku z zawodem, muszą zwrócić na siebie większą uwagę. Nauczyciel, który nie identyfikuje się z zawodem, jest z niego niezadowolony, myśli o zmianie zawodu — nie angażuje się uczuciowo w pracy dydaktyczno-wychowawczej. Ma to negatywny wpływ na dzieci i młodzież. Nawet rzemieślnicza rzetelność nie zrównoważy braku uczuciowego zaangażowania się w proces dydaktyczno-wychowawczy. Biorąc

¹¹ W tabeli doklasyfikowano odpowiedzi-hasła według ich ogólnego charakteru uczuciowego (pozytywny, bierny, negatywny).

to pod uwagę należy uznać, że procent biernych i negatywnie nastawionych do zawodu (12,2%) jest niepokojący ze względu na reperkursje zawodowe. Zagadnienie tzw. ucieczki z zawodu nauczycielskiego należy więc nieco odmiennie traktować aniżeli podobne zjawisko w innych zawodach.

Wracając jeszcze do dalszej analizy wyników tabeli, należy rozważyć procentowy rozkład odpowiedzi związanych z poszczególnymi hasłami. W pierwszej kategorii odpowiedzi, określonej jako pozytywna rozkład ten można scharakteryzować następująco: W miarę jak manifestacja uczuciowego stosunku do zawodu staje się mocniejsza u badanych, maleje liczba wypowiedzi tego rodzaju. 43,0% badanych podkreśliło, że lubi swój zawód, 29,7% nauczycieli jest do niego przywiązanych, a 13,2% wybrało określenie „Kocham go”. Nauczyciele, którzy identyfikują się ze swoim zawodem wykazują wiele zapału w procesie dokształcania się. Można ich spotkać na zaocznych studiach nauczycielskich i w Punkcie Konsultacyjnym Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Szczecinie¹². Drugiej kategorii odpowiedzi, tych którzy zawód wykonują bez entuzjazmu, stanowią 5,1% całości próby, natomiast 4,4% to ci, którzy znoszą go, bo muszą żyć, a 1,1% określa swój stosunek do zawodu jako obojętny. Nie trudno dostrzec pewne podobieństwa do układów poprzednich kategorii — w procentowym układzie odpowiedzi. Nauczyciele, którzy wykazują bierny i negatywny (1,5%) stosunek do zawodu, najczęściej usiłują zmienić zawód. Stanowią oni rokrocznie pokaźny odsetek odpływających z zawodu nauczycielskiego. Często w podaniach o zwolnienie z zawodu można spotkać następujący typ motywacji: „Nie lubię zawodu”, „Pomyliłem się w wyborze zawodu”, „Pragnę przejść do zawodu, który będzie mi bardziej odpowiadał”, lub „Nie mogę dłużej pracować w zawodzie, do którego nie mogę się przywiązać”¹³.

IDENTYFIKACJA Z ZAWODEM W POWIĄZANIU ZE SPOSOBEM I CZASEM JEGO WYBORU

W omawianej na wstępie ankiecie między innymi znajdowały się jeszcze dwa następujące pytania z przewidzianymi odpowiedziami:

1. „Kto wpłynął na wybór zawodu Kolegi [Koleżanki]? Wybraną odpowiedź podkreślić. Rodzice. Rodzeństwo. Za radą nauczycieli. To był przypadek. Była to moja własna decyzja. Za namową współkolegów. Nie wiem — nie pamiętam. Inna odpowiedź”.

2. „Proszę w miarę możliwości określić, kiedy zapadła decyzja o wy-

¹² Patrz w tej sprawie: B. Sadaj, *Pięcioletnia działalność Punktu Konsultacyjnego Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Szczecinie*, Przegląd Zachodnio-Pomorski 1963, nr 3.

¹³ Zadania zanotowane z bezpośrednich rozmów z nauczycielami.

borze zawodu Kolegi [Koleżanki]? Wybraną odpowiedź podkreślić. Jeszcze w dzieciństwie o tym mówiono. W okresie szkoły podstawowej. W okresie szkoły średniej. Już w czasie studiów wyższych. Trudno określić — nie wiem. Inna odpowiedź".

Powiązanie stopnia identyfikacji z zawodem z odpowiedziami na powyższe dwa pytania przedstawia w ujęciu liczbowym tabela 2.

W pierwszej kolejności omówimy związek między stosunkiem badanych do zawodu a sposobem wejścia do zawodu nauczycielskiego. W kategorii odpowiedzi wyrażających pozytywny stosunek do zawodu największa zbieżność istnieje z własną decyzją wyboru zawodu, gdyż skupia ona 53,9% wszystkich odpowiedzi tej kategorii. W następnej kolejności widzimy większą zbieżność między pozytywnym stosunkiem emocjonalnym a wyborem zawodu za radą nauczycieli — tu skupiło się 14,3% odpowiedzi. Tam gdzie rodzice decydowali o wyborze zawodu, w tej kategorii widzimy 10,1% badanych. Na tej podstawie można sformułować następujący wniosek: Nauczyciele, którzy są przeświadczeni o osobistej odpowiedzialności za wybór zawodu identyfikują się z nim w najwyższym procencie (53,9%).

Rzecz znamienna, że w grupie odpowiedzi: „Kocham go”, 73,0% odpowiedzi związanych jest ze sposobem wyboru zawodu określonym słowami: „Była to moja własna decyzja”. Natomiast tylko 2 odpowiedzi na 7 związanych ze skrajnie negatywnym stosunkiem do zawodu („Nie lubię go”) związanych jest z tą decyzją. Z „namówionych i nakłonionych” do zawodu tylko niewielki procent z nim się identyfikuje (1,6%). Wniosek ten w dużej mierze, ale od strony negatywnej, znajduje poparcie w analizie procentowego rozkładu w następnej kategorii odpowiedzi. Wyniki wykazują, że tam, gdzie o wyborze zawodu decydował przypadek, 46,0% w tej kategorii odpowiedzi ma stosunek do zawodu bierny. Procentowy rozkład odpowiedzi negatywnych jest rozstrzelony i ze względu na małą liczebność trudno jest budować wnioski ogólne.

Z kolei, na podstawie drugiej części tabeli, zajmiemy się zbieżnością stopnia identyfikacji z czasem podjęcia decyzji wyboru zawodu. W kategorii pozytywnej identyfikacji z zawodem 50,3% stanowią ci badani, którzy stwierdzają, że decyzja o wyborze zawodu zapadła w okresie szkoły podstawowej, 28,4% związanych jest z wyborem zawodu w okresie szkoły średniej, a tylko 5,9% w okresie szkoły wyższej. Ten procentowy rozkład odpowiedzi sugeruje wniosek: Decyzje o wyborze zawodu podjęte w okresie szkoły podstawowej sprzyjają kształtowaniu się pozytywnego stosunku do niego, a im decyzje te zapadają na wyższym, szczególnie kształcenia się, tym mniejszy ich udział w pozytywnej identyfikacji z zawodem.

Zaufanie do tego wniosku wzbudza inne spostrzeżenie: w odniesieniu do trzech okresów wyboru zawodu (szkoła podstawowa, średnia i wyższa) procentowy rozkład odpowiedzi ma następujący charakter: im wcześniej-

Stosunek badanych do zawodu w powiązaniu ze sposobem wyboru zawodu oraz w powiązaniu z czasem powzięcia decyzji o jego wyborze

Kto miał wpływ na wybór zawodu i kiedy zapadła decyzja wyboru zawodu?	Uczuciowy stosunek badanych do zawodu																				
	pozytywny						bierny						negatywny				Brak odpowiedzi				
	Lubię go		Jestem do niego przywiązany		Kocham go		Wykonuję go bez entuzjazmu		Znoszę go bo muszę żyć		Jest mi wszystko obojętne		Razem		Nie lubię go		Brak odpowiedzi		Ogółem		
	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	I.	%	
Część I																					
Rodzice	21	10,3	15	10,7	5	7,9	41	10,1	2	8,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rodzeństwo	4	2,0	4	2,9	1	1,6	9	2,2	1	4,2	2	9,5	—	2	6,0	—	—	—	—	—	
Za radą nauczycieli	24	11,8	27	19,3	6	9,5	57	14,3	4	16,7	3	14,3	1	8	16,0	1	14,3	1	11,1	67	
To był przypadek	34	16,8	18	12,8	4	6,4	56	13,7	9	37,5	11	52,4	3	23	46,0	2	28,6	3	33,3	84	
Była to moja własna decyzja	106	52,2	67	47,9	46	73,0	219	53,9	8	33,3	4	19,0	1	13	26,0	2	28,5	5	55,6	239	
Za namową kolegów	10	4,9	6	4,3	1	1,6	17	4,1	—	—	1	4,8	—	1	2,0	—	—	—	—	18	
Nie wiem, nie pamiętam	4	2,0	3	2,1	—	—	7	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	
Razem	203	100	140	100	63	100	406	100	24	100	21	100	5	100	50	100	7	100	9	100	472
Część II																					
W dzieciństwie	7	3,4	11	7,9	7	11,1	25	6,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25
W okresie szkoły podstawowej	98	48,3	73	52,1	33	52,4	204	50,3	11	45,8	8	38,1	2	40,0	21	42,0	3	42,9	3	33,3	231
W okresie szkoły średniej	62	30,5	41	29,3	13	20,6	116	28,4	6	25,0	7	33,3	—	—	13	26,0	1	14,3	2	22,2	132
Już w czasie stud. wyższych	17	8,4	6	4,3	1	1,6	24	5,9	5	20,8	2	9,5	—	—	7	14,0	—	—	—	—	31
Trudno określić — nie wiem	13	6,4	9	6,4	6	9,5	28	6,9	—	—	3	14,3	3	60,0	6	12,0	2	28,5	3	33,4	39
Brak odpowiedzi	6	3,0	—	—	3	4,8	9	2,3	2	8,4	1	4,8	—	—	3	6,0	1	14,3	1	11,1	14
Razem	203	100	140	100	63	100	406	100	24	100	21	100	5	100	50	100	7	100	9	100	472

szy okres podejmowania decyzji wyboru zawodu, tym większy procentowo udział badanych w mocniejszym stopniu identyfikacji z zawodem, np. wybór zawodu w okresie szkoły podstawowej w identyfikacji trzech kolejnych odmian według tabeli, przedstawia się następująco: 48,3%, 52,3%, 52,4%. W odniesieniu do szkoły średniej analogiczne liczby wynoszą: 30,5%, 29,3%, 20,6%, a w odniesieniu do szkoły wyższej kolejno: 8,4%, 4,3% i 1,6%. W kategorii biernej identyfikacji tendencja procentowego rozkładu odpowiedzi jest podobna do poprzedniej. Z 42,0% całości tej kategorii odpowiedzi 21 osób stanowią ci, którzy wzięli się z zawodem już w szkole podstawowej, 26,0% w szkole średniej i 14,0% w czasie studiów wyższych. Wczesna decyzja wyboru zawodu nie wyklucza więc całkowicie pomyłek, zmniejszają się one jednak w miarę, jak przesuwają się czas, decyzji wyboru na wyższy szczebel studiów. Wnioski ten potwierdzają również odpowiedzi o negatywnej identyfikacji.

IDENTYFIKACJA Z ZAWODEM A STOSUNEK DO MIEJSCA PRACY

Terytorialne pochodzenie nauczycieli szczecińskich¹⁴, stosunkowo krótki okres ich pobytu na Pomorzu Zachodnim niewątpliwie może mieć wpływ na powiązanie z zawodem. To powiązanie omówimy opierając się na odpowiedziach na dalsze dwa pytania w naszej ankiecie-kwestionariuszu:

1. „Jaki jest stosunek Kolegi (Koleżanki) do obecnego miejsca pracy? Czuję się tu dobrze. Czuję się tu źle — obco. Przywiązałem się do tej miejscowości. — Pokochałem tę miejscowość. Nie zastanawiam się nad tym — pracuję. Jest mi obojętne, gdzie będę pracował. Inne odpowiedzi”.

2. „Jak kolega traktuje swe miejsce pracy? Chciałbym tu stale pracować. Chciałbym tu długo pracować. Chciałbym tu tak długo pracować, jak tylko to będzie możliwe. Jako tymczasowe. Myślę o zmianie. Nie zastanawiam się — nie wiem. Inna odpowiedź”¹⁵.

Uporządkowany obraz odpowiedzi znajdujemy w tabeli 3. Tabela ta składa się z dwóch części. W pierwszej ujęty jest stosunek do zawodu w powiązaniu z samopoczuciem nauczyciela w miejscu pracy, w drugiej części — w powiązaniu z projektami ewentualnej zmiany miejsca pracy. W pierwszej kolejności (na s. 247) przedstawimy dziewięć typów zbieżności, które nazwiemy dwuczłonowymi określeniami. W pierwszym określimy identyfikację zawodową, w drugim stosunek badanego do miejsca pracy.

¹⁴ Pochodzenie terytorialne nauczycieli województwa szczecińskiego jest bardzo różnorodne.

¹⁵ Treść i forma przewidzianych odpowiedzi zaczerpnięta z bezpośrednich rozmów z nauczycielami.

1. Typ o identyfikacji pozytywnej i pozytywnym stosunku do miejsca pracy	329	odpow.	69,7 ⁰ / ₀	całości próby
2. Typ o identyfikacji pozytywnej i negatywnym stosunku do miejsca pracy	42	„	8,9 ⁰ / ₀	„
3. Typ o identyfikacji pozytywnej i biernym stosunku do miejsca pracy	29	„	6,2 ⁰ / ₀	„
4. Typ o identyfikacji biernej i pozytywnym stosunku do miejsca pracy	26	„	5,5 ⁰ / ₀	„
5. Typ o identyfikacji biernej i biernym stosunku do miejsca pracy	12	„	2,5 ⁰ / ₀	„
6. Typ o identyfikacji biernej i negatywnym stosunku do miejsca pracy	8	„	1,7 ⁰ / ₀	„
7. Typ o identyfikacji negatywnej i pozytywnym stosunku do miejsca pracy	2	„	0,4 ⁰ / ₀	„
8. Typ o identyfikacji negatywnej i negatywnym stosunku do miejsca pracy	2	„	0,4 ⁰ / ₀	„
9. Typ o negatywnej identyfikacji i biernym stosunku do miejsca pracy	2	„	0,4 ⁰ / ₀	„
Brak odpowiedzi	20	„	4,3 ⁰ / ₀	„
Razem	472	odpow.	100,0 ⁰ / ₀	

Z zestawienia wynika, że tylko typy oznaczone numerami 1, 5 i 8 są jednorodnie w swej zbieżności, gdyż rodzaj identyfikacji z zawodem całkowicie pokrywa się z rodzajem stosunku nauczyciela do miejsca jego pracy. Pozostałe typy zbieżności mają charakter różnorodny. Zatem często uczuciowy stosunek do zawodu nie pokrywa się z uczuciowym stosunkiem do miejsca pracy, jednakże najliczniej reprezentowany jest w naszej próbie typ zbieżności o całkowitej identyfikacji z zawodem i pozytywnym uczuciowym stosunku do miejsca pracy; osiągnął on w omawianej próbie 69,7% odpowiedzi.

Zadowolenie z zawodu i zadowolenie z miejsca pracy, innymi słowy: dobre samopoczucie w zawodzie i w środowisku geograficznym jest ważnym, pozytywnym zjawiskiem w pracy nauczyciela, szczególnie ze względu na różnorodne terytorialne pochodzenia nauczycieli województwa szczecińskiego. Interesujący jest również procentowy rozkład odpowiedzi „wewnątrz” tego typu zbieżności (tabela 3). Dostrzegamy tu tendencje do skupiania się odpowiedzi w stosunku do obydwu punktów odniesienia (identyfikacji i samopoczucia) wokół pierwszych ich haseł. Hasło „lubię go” i „Czuję się tu dobrze” skupiło najwięcej, bo 122 odpowiedzi; „Jestem do niego przywiązany” i „Czuję się tu dobrze” — 73 odpowiedzi, a „Lubię go” i „Przywiązałem się do tej miejscowości” — 34; „Jestem do niego przywiązany” i „Przywiązałem się do tej miejscowości” — 43 odpowiedzi. Natomiast najwyższy stopień identyfikacji z najwyższym stopniem dobrego samopoczucia w środowisku geograficznym, („Kocham go” i „Pokochałem tę miejscowość”) wykazują stosunkowo niewielką liczbę odpowiedzi (7). Te liczby sugerują następujący wniosek: Im bardziej umiarkowany uczuciowo stopień identyfikacji z zawodem, tym wię-

cej skupia odpowiedzi również o charakterze umiarkowanym w stosunku do miejsca pracy. Ogólnie w kategorii pozytywnej identyfikacji z zawodem ten typ zbieżności jednorodnej stanowi 80,9%.

Drugi typ zbieżności skupił 42 odpowiedzi, które stanowią 8,9% całości próby. Zasluguje on na szczególną uwagę ze względu na ewentualne następstwa rozbieżności między pozytywną identyfikacją a negatywnym stosunkiem do miejsca pracy. Następstwem tego jest najczęściej prośba zainteresowanego o przeniesienie do innej miejscowości. Rozkład odpowiedzi w obrębie tego typu zbieżności układa się odmiennie aniżeli w uprzednio omawianym typie. Hasło „Czuję się tu źle — obco”, w porównaniu z hasłem „Nie mogę się do tej miejscowości przyzwycząić” (tabela 3) skupia więcej odpowiedzi umiarkowanej identyfikacji („Lubię go” i „Jestem do niego przywiązany”). Pozwala to sformułować następujący wniosek: Skrajny negatywnie stosunek do miejsca pracy skupia dużo odpowiedzi o umiarkowanej identyfikacji z zawodem. Ogólnie w kategorii pozytywnej identyfikacji z zawodem ten typ zbieżności stanowi 10,4% całości odpowiedzi.

Trzeci typ zbieżności związany z pozytywną identyfikacją z zawodem i biernym stosunkiem do miejsca pracy w naszej próbie skupił 29 odpowiedzi, co stanowi 6,2% całości próby. Procentowy rozkład odpowiedzi wewnątrz tego typu zbieżności wskazuje, że bierny stosunek do środowiska często związany jest z umiarkowanym stopniem identyfikacji z zawodem.

Z kolei omówimy typy zbieżności w biernej kategorii identyfikacji z zawodem. Wśród nauczycieli można spotkać ludzi, którzy przejawiają bierny stosunek do zawodu, motywując to różnymi obiektywnymi i subiektywnymi przyczynami, ale przy tym podkreślają swój pozytywny stosunek do miejsca pracy. „Nigdzie lepszego miejsca nie znajdę, dlatego trzymam się tej pracy” lub: „Z zawodem trzyma mnie miejsce pracy”¹⁶, oto typowe motywacje wyjaśniające zjawiska biernej identyfikacji z zawodem przy równocześnie pozytywnym stosunku do miejsca pracy. W tym typie mocniejszy stosunek pozytywny do miejsca pracy „Pokochałem tę miejscowość”) nie koreluje zupełnie z bierną identyfikacją (patrz tabela 3).

Następny typ zbieżności, to bierna identyfikacja z zawodem i bierny stosunek do miejsca pracy. W całości próby znalazło się 12 odpowiedzi przyporządkowanych temu typowi, co stanowi zaledwie 2,5% całości. Praktyczna znajomość życia nauczycieli i zanotowane obserwacje z ich życia każą ten typ zbieżności łączyć z osobowością nauczyciela, którą najładarniej można określić.: zawsze niezadowolony, zgryźliwy, malkontent. Ten typ nauczyciela najczęściej we własnym mniemaniu ma się za

¹⁶ Ibidem.

„niezrozumianego" a w opinii współkolegów za „dziwnego", gdyż najczęściej „odstaje" od całości zespołu nauczycielskiego.

Typ identyfikacji biernej z zawodem i negatywnym stosunkiem do miejsca pracy jest w naszej próbie liczbowo nieznaczny: 8 odpowiedzi, tj. 1,7% całości próby. Nauczyciele ci najczęściej rozwiązania tych subiektywnych trudności szukają w zmianie miejsca pracy. Pozostałe typy zbieżności przy negatywnej identyfikacji z zawodem skupiły łącznie zaledwie 6 odpowiedzi.

Stosunek nauczyciela do zawodu i jego uczuciowy stosunek do miejsca pracy odgrywa bardzo ważną rolę w procesie stabilizacji i adaptacji w zawodzie, ale stosunek do miejsca pracy nie wyraża się jedynie w emocjonalnej manifestacji, wyraża się on jeszcze w innym powiązaniu, mianowicie z planami i aspiracjami życiowymi nauczyciela. Dana miejscowość może być przez nauczyciela uważana jako etap w jego karierze lub planach życiowych albo jako stały punkt oparcia dla jego wszystkich planów i aspiracji życiowych. Konfrontacja identyfikacji z zawodem, z tendencją do stabilizacji w aktualnym miejscu pracy w naszej próbie przedstawia się następująco:

1. Typ identyfikacji pozytywnej z tendencją do pozostania w aktualnym miejscu pracy	226	odpow.	47,8 ⁰ /o	całości próby
2. Typ identyfikacji pozytywnej z tendencją do zmiany miejsca pracy skupił	136	„	28,8 ⁰ /o	„
3. Typ identyfikacji pozytywnej z brakiem tendencji do zmian (bierność)	38	„	8,1 ⁰ /o	„
4. Typ identyfikacji biernej z tendencją do pozostania w aktualnym miejscu pracy	13	„	2,8 ⁰ /o	„
5. Typ identyfikacji biernej z tendencją do zmiany miejsca pracy	23	„	4,9 ⁰ /o	„
6. Typ identyfikacji biernej z brakiem tendencji do zmiany miejsca pracy (bierność)	11	„	2,3 ⁰ /o	„
7. Typ identyfikacji negatywnej z tendencją do pozostania w miejscu pracy	2	„	0,4 ⁰ /o	„
8. Typ identyfikacji negatywnej z tendencją do zmiany miejsca pracy	5	„	1,1 ⁰ /o	„
Brak odpowiedzi	18	„	3,8 ⁰ /o	„
Ogółem	472	odpow.	100,0 ⁰ /o	

Konfrontacja typu identyfikacji z tendencją do zmiany miejsca pracy wskazuje, że te tendencje nie są jedynie związane z negatywnym lub biernym stosunkiem do tegoż miejsca pracy lub też z bierną czy negatywną identyfikacją z zawodem. Pozytywny uczuciowy stosunek do zawodu i pozytywny uczuciowy stosunek do miejsca pracy nie tłumi osobistych aspiracji życiowych nauczyciela. Aspiracje te mogą być realizowane w wybranych lub uznanych przez zainteresowanego warunkach, które w subiektywnej ocenie nauczyciela nie istnieją w aktualnym miejscu pracy. Wprawdzie pozytywna identyfikacja z zawodem skupiła największy

procent odpowiedzi 47,8%, wyrażających tendencję do pozostania w aktualnym miejscu pracy, jednak wielu badanych nie może pogodzić swoich aspiracji życiowych z dotychczasowym miejscem; pracy.

W drugiej kategorii identyfikacji z zawodem, określonej jako bierna tendencja do zmiany miejsca pracy, wśród badanych osiągnęła 4,9% próby, tendencja do pozostania w aktualnym miejscu — 2,8%, a stosunek bierny do tej tendencji okazało — 2,3% próby. Analogicznie jak w poprzedniej kategorii identyfikacji, tendencje do zmian skupiły nie tylko głosy badanych o negatywnym stosunku do miejsca pracy, ale znalazły swój wyraz i tendencję do realizowania planów i aspiracji życiowych badanych nauczycieli.

IDENTYFIKACJA Z ZAWODEM A STOSUNEK BADANYCH DO ŚRODOWISKA SPOŁECZNEGO

Dalsze pytanie w ankiecie-kwestionariuszu dotyczyło współżycia nauczycieli ze środowiskiem społecznym. Brzmiało ono wraz z przewidzianymi odpowiedziami następująco: „Jak się układa Koledze (Koleżance) współżycie ze środowiskiem społecznym (z ludźmi spoza zawodu)?

1. Układa się dobrze, bez zakłóceń. 2. Mimo drobnych nieporozumień — na ogół dobrze. 3. Tu są dobrzy ludzie — lubię ich. 4. Mam z ludźmi żywe kontakty — współpracuję z nimi społecznie. 5. Czuję się tu potrzebny — sprawia mi to radość. [Odpowiedzi te wyrażają pozytywny stosunek do środowiska]. 6. Czuję się tu obco — nie mogę się z nimi zżyć. 7. Między mną a środowiskiem istnieje mur obojętności. 8. Mam często przykrości z ich strony — nie lubię ich. [Te odpowiedzi zdradzają negatywny stosunek do środowiska]. 9. staram się unikać tutejszych ludzi — trzymam się z dala. 10. Ograniczam swój kontakt do konieczności. [Odpowiedzi te manifestują świadomą izolację od środowiska]. 11. Żyję własnym życiem i nic mnie poza tym nie obchodzi. 12. Nie zastanawiam się nad tym — pracuję [W tych odpowiedziach mamy do czynienia z biernym stosunkiem do środowiska]"¹⁷.

Konfrontacja stopnia identyfikacji z zawodem z liczbą odpowiedzi na powyższe hasła przedstawia się następująco:

1. Typ identyfikacji pozytywnej i pozytywny stosunek do środowiska	323 odpow.	68,5%	całości próby
2. Typ identyfikacji pozytywnej i świadoma izolacja od środowiska	45 „	9,5%	„
3. Typ identyfikacji pozytywnej i bierny stosunek do środowiska	7 „	1,5%	„
4. Typ identyfikacji pozytywnej i negatywny stosunek do środowiska	31 „	6,6%	„

¹⁷ Ibidem.

5. Typ identyfikacji biernej i pozytywny stosunek do środowiska	28	odpow.	5,9%	całości próby
6. Typ identyfikacji biernej i świadoma izolacja od środowiska	15	„	3,1%	„
7. Typ identyfikacji biernej i bierny stosunek do środowiska	5	„	0,7%	„
8. Typ identyfikacji biernej i negatywny stosunek do środowiska	4	„	0,8%	„
9. Typ identyfikacji negatywnej i pozytywny stosunek do środowiska	3	„	0,7%	„
10. Typ identyfikacji negatywnej i świadoma izolacja od środowiska	2	„	0,4%	„
11. Typ identyfikacji negatywnej i bierny stosunek do środowiska	1	„	0,2%	„
12. Typ identyfikacji negatywnej i negatywny stosunek do środowiska	1	„	0,2%	„
Brak odpowiedzi	9	„	1,9%	„
R a z e m		472	odpow.	100%

Jak z zestawienia wynika, największą liczbę odpowiedzi skupił typ zbieżności pozytywnej identyfikacji z zawodem z pozytywnym stosunkiem do środowiska społecznego (68,5% całości próby). Zbieżność ta jest zbliżona liczbowo do zbieżności między pozytywną identyfikacją z zawodem a pozytywnym stosunkiem do miejsca pracy wynosi ona odpowiednio: 323 i 68,5% oraz 329 i 69,7% (tabela 3) całości próby.

W kategorii pozytywnej identyfikacji z zawodem zbieżność z pozytywnym stosunkiem do środowiska społecznego skupiła 79,4% (tabela 4) odpowiedzi. Pozwala to wysnuć wniosek, że pozytywny stosunek do zawodu w wysokim stopniu koreluje z pozytywnym stosunkiem do środowiska społecznego, w którym żyje i działa nauczyciel, jak również z pozytywnym stosunkiem do miejsca pracy. Wniosek ten zyskuje poparcie w procentowym rozkładzie odpowiedzi skupionych wokół hasła: „Mimo drobnych nieporozumień — na ogół dobrze”. Otóż ten procentowy rozkład wskazuje na procentowe zmniejszanie się „drobnych nieporozumień” w miarę wzmagania się „stosunku uczuciowego do zawodu. Kolejno procent ten wynosi: 38,9% („Lubię go”), 31,4% („jestem do niego przywiązany”), 25,4 % („Kocham go”). Podobne tendencje do wzrostu procentowego dostrzegamy w odniesieniu do hasła: „Czuję się tu potrzebny — sprawia mi to radość”.

W drugim z rzędu typie zbieżności, który stanowi 9,5% całości próby, widoczny jest związek między zjawiskiem umownie nazwanym mocniejszym typem identyfikacji z zawodem a mocniejszym stosunkiem wyrażonym w tendencji do izolacji od środowiska społecznego („Ograniczam swój kontakt do konieczności”). Ogólna liczba odpowiedzi i procentowy ich rozkład maleją w miarę występowania mocniejszego stosunku emo-

Stosunek badanych do zawodu w powiązaniu ze stosunkiem do środowiska społecznego

Określenie	Stosunek badanych do zawodu														Brak odpowiedzi		Ogółem						
	pozytywny				bierny						negatywny												
	Jestem do niego przywiązany		Kocham go		Razem		Wykonuję go bez entuzjazmu		Znoszę go bo muszę żyć		Jest mi wszystko obojętne		Razem						Nie lubię go				
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%					liczba	%			
Jak się układa badanym współpracownikom społecznym	liczba	32	15,8	20	14,3	14	22,2	66	16,2	4	16,1	2	9,5	2	40,0	8	16,0	1	14,3	2	22,2	77	16,3
	%	15,8	20	14,3	22,2	66	16,2	4	16,1	2	9,5	2	40,0	8	16,0	1	14,3	2	22,2	77	16,3		
	liczba	79	38,9	44	31,4	16	25,4	139	34,2	6	25,0	6	28,5	2	40,0	14	28,0	1	14,3	4	44,5	158	33,5
	%	38,9	44	31,4	25,4	139	34,2	6	25,0	6	28,5	2	40,0	14	28,0	1	14,3	4	44,5	158	33,5		
Pozytywny stosunek	liczba	15	7,4	13	9,3	4	6,3	32	7,9	1	4,2	2	9,5	-	-	3	6,0	-	-	1	11,1	36	7,6
	%	7,4	13	9,3	6,3	32	7,9	1	4,2	2	9,5	-	-	3	6,0	-	-	-	1	11,1	36	7,6	
	liczba	10	4,9	11	7,9	4	6,3	25	6,1	-	-	-	-	1	20,0	1	2,0	1	14,3	-	-	27	5,7
	%	4,9	11	7,9	6,3	25	6,1	-	-	-	-	1	20,0	1	2,0	1	2,0	1	14,3	-	-	27	5,7
Negatywny	liczba	24	11,8	22	15,7	15	23,8	61	15,1	1	4,2	1	4,8	-	-	2	4,0	-	-	2	22,2	65	13,8
	%	11,8	22	15,7	23,8	61	15,1	1	4,2	1	4,8	-	-	2	4,0	-	-	-	2	22,2	65	13,8	
	liczba	160	78,8	110	78,6	53	84,0	323	79,4	12	50,0	11	52,3	5	100	28	56,0	3	42,9	9	100	363	76,9
	%	78,8	110	78,6	84,0	323	79,4	12	50,0	11	52,3	5	100	28	56,0	3	42,9	9	100	363	76,9		
Świadoma izolacja	liczba	4	2,0	5	3,5	1	1,5	10	2,6	-	-	1	4,8	-	-	1	2,0	1	14,3	-	-	12	2,5
	%	2,0	5	3,5	1,5	10	2,6	-	-	1	4,8	-	-	1	2,0	1	2,0	1	14,3	-	-	12	2,5
	liczba	9	4,4	1	0,9	3	4,9	13	3,2	2	8,2	-	-	-	-	2	4,0	-	-	-	-	15	3,2
	%	4,4	1	0,9	4,9	13	3,2	2	8,2	-	-	-	-	-	2	4,0	-	-	-	-	-	15	3,2
Bierny	liczba	4	2,0	3	2,1	1	1,5	8	2,0	-	-	1	4,8	-	-	1	2,0	-	-	-	-	9	1,9
	%	2,0	3	2,1	1,5	8	2,0	-	-	1	4,8	-	-	1	2,0	-	-	-	-	-	-	9	1,9
	liczba	17	8,4	9	6,5	5	7,9	31	7,8	2	8,2	2	9,6	-	-	4	8,0	1	14,3	-	-	36	7,6
	%	8,4	9	6,5	7,9	31	7,8	2	8,2	2	9,6	-	-	4	8,0	1	14,3	-	-	-	-	36	7,6
Świadoma izolacja	liczba	6	3,0	3	2,1	2	3,2	11	2,7	4	16,7	3	14,3	-	-	7	14,0	2	28,5	-	-	20	4,2
	%	3,0	3	2,1	3,2	11	2,7	4	16,7	3	14,3	-	-	7	14,0	2	28,5	-	-	-	-	20	4,2
	liczba	18	8,8	13	9,3	3	4,9	34	8,4	4	16,7	4	19,0	-	-	8	16,0	-	-	-	-	42	8,9
	%	8,8	13	9,3	4,9	34	8,4	4	16,7	4	19,0	-	-	8	16,0	-	-	-	-	-	-	42	8,9
Bierny	liczba	24	11,8	16	11,4	5	8,1	45	11,1	8	33,4	7	33,3	-	-	15	30,0	2	28,5	-	-	62	13,1
	%	11,8	16	11,4	8,1	45	11,1	8	33,4	7	33,3	-	-	15	30,0	2	28,5	-	-	-	-	62	13,1
	liczba	2	1,0	1	0,7	-	-	3	0,8	1	4,2	-	-	-	-	1	2,0	1	14,3	-	-	5	1,1
	%	1,0	1	0,7	-	3	0,8	1	4,2	-	-	-	-	-	1	2,0	1	14,3	-	-	-	5	1,1
Ogółem	liczba	203	100	140	100	63	100	406	100	24	100	21	100	5	100	50	100	7	100	9	100	472	100
	%	100	140	100	63	100	406	100	24	100	21	100	5	100	50	100	7	100	9	100	472	100	
	liczba	2	1,0	5	3,5	-	-	7	1,7	2	84	1	4,8	-	-	3	6,0	1	14,3	-	-	11	2,4
	%	1,0	5	3,5	-	7	1,7	2	84	1	4,8	-	-	3	6,0	1	14,3	-	-	-	-	11	2,4

cyjnego do zawodu. W liczbach wygląda to następująco: 21 odpowiedzi — 11,8%, 16 odpowiedzi — 11,4%) i 5 odpowiedzi — 8,1%.

Trzeci typ zbieżności w pozytywnej kategorii identyfikacji i biernego stosunku do społecznego środowiska osiągnął zaledwie 1,5% całości próby, a 1,7% z tej kategorii identyfikacji.

Czwarty typ zbieżności jest liczniejszy, gdyż w ogólnej próbie skupił 6,6% całości, a w kategorii pozytywnej identyfikacji 7,8% odpowiedzi. Ten typ zbieżności zasługuje na uwagę i z tego względu, że może być wynikiem pewnych nastrojów i ogólnej atmosfery środowiska społecznego. Wprawdzie i w tym typie zbieżności dostrzegamy ogólną tendencję spadku odpowiedzi w miarę wzrastania uczuciowego pozytywnego stosunku do zawodu. W szczegółowym procentowym rozkładzie wewnątrz tego typu trudno dostrzec jednolitą tendencję.

W kategorii biernej identyfikacji najliczniejszy typ zbieżności reprezentuje 5,9% całości próby, a najmniej liczny 0,7%. Ogólnie można w tej kategorii identyfikacji stwierdzić, że najmniej odpowiedzi skupiły zbieżności krańcowe we wszystkich przypadkach. To samo spostrzeżenie nasuwa się przy analizie procentowego rozkładu odpowiedzi w kategorii negatywnej identyfikacji. Podobne tendencje w procentowym rozkładzie widoczne są i w zbieżnościach między bierną i negatywną kategorią identyfikacji a stosunkiem badanych do miejsca pracy (tabela 3). Fakty te sugerują wniosek o ogólniejszym znaczeniu, a mianowicie: Zbieżność między bierną i negatywną identyfikacją z zawodem z jednej strony, a biernym i negatywnym stosunkiem do miejsca pracy i społecznego środowiska z drugiej strony, należą do zjawisk stosunkowo nielicznych wśród nauczycieli.

IDENTYFIKACJA Z ZAWODEM W CZASIE

Nawet pobieżne obserwacje codziennej działalności zawodowej nauczyciela wskazują, że stosunek uczuciowy do zawodu nie jest stały. Można spotkać przykłady chwilowych załamań, zawodów, rozczarowań lub też stopniowego odzyskiwania równowagi, zaufania, radości z pracy zawodowej. Ale zawsze w tym przypadku nasuwa się pytanie, jakie są rozmiary tych zmian albo jaki jest ich kierunek. W naszej ankiecie-kwestionariuszu bezpośrednio po pytaniu o stosunek badanego do zawodu postawiliśmy następane: „Czy w ciągu pracy ulegał zmianom stosunek Kolegi (Koleżanki) do zawodu? Jaki był kierunek tych zmian?” „Tak jak przy poprzednich pytaniach przewidziano następujące odpowiedzi: 1. „Nie ulegał żadnym zmianom. 2. Z negatywnego na pozytywny. 3. Z pozytywnego na negatywny. 4. Z obojętnego na negatywny. 5. Z obojętnego na pozytywny. 6. Przywiązałem się jeszcze bardziej. 7. Nicco się zniechęciłem. 8. Inne określenie zmian w wypadku gdyby

powyższe nie odpowiadały¹⁸. Badani nie skorzystali z możliwości wyrażenia innymi określeniami ewentualnych zmian sugerowanych w odpowiedzi ósmej. Ogólny wynik odpowiedzi według haseł przedstawia się następująco:

		całości
1. Nie ulegał żadnym zmianom	196 odpow.	41,6 ^o /o próby
2. Przywiązałem się jeszcze bardziej	78 „	16,6 ^o /o „
3. Z obojętnego na pozytywny	19 „	4,0 ^o /o „
4. Z negatywnego na pozytywny	39 „	8,3 ^o /o „
5. Nieco się zniechęciłem	85 „	18,0 ^o /o „
6. Z obojętnego na negatywny	2 „	0,4 ^o /o „
7. Z pozytywnego na negatywny	20 „	4,1 ^o /o „
Brak odpowiedzi	33 „	7,0 ^o /o „
R a z e m		472 odpow. 100 ^o /o

Uporządkowane odpowiedzi można klasyfikować zgodnie z kierunkiem zmian manifestowanych przez badanych. Najliczniejszą grupę w próbie stanowią ci, którzy w swoim mniemaniu nie zmieniali stosunku do zawodu (41,6%). Drugą co do liczebności grupę stanowią ci, którzy manifestują pozytywną zmianę (28,9%) Część nauczycieli wchodziła do zawodu z negatywnym (8,3%) lub obojętnym (4,0) nastawieniem, dopiero w czasie działalności zawodowej zmieniła ten stosunek na pozytywny. Jest to zjawisko dodatnie z punktu widzenia interesu szkoły.

Proces uczuciowych zmian odbywa się jednak i w odwrotnym kierunku. 18,0% badanych w toku pracy „nieco się zniechęciło” do zawodu. Nie jest to zasadnicza zmiana. Jej sens polega na tym, że wyobrażenie o zawodzie w konfrontacji z rzeczywistością uległo negatywnej zmianie. Takie zjawiska są nieuniknione, niepokój mogą budzić jedynie ich rozmiary.

Czwartą grupę stanowią odpowiedzi o ogólnym negatywnym kierunku zmian do zawodu. Część badanych (4,1%) stwierdziła że zmieniła swój pozytywny stosunek do zawodu na negatywny; inni z obojętnego na negatywny (0,4%). Jak widzimy, w stosunku uczuciowym do zawodu ulega zmianie nie tylko ogólny charakter tego stosunku, ale zmiany te mają różnorodny punkt wyjścia (obojętny, pozytywny, negatywny). Na podkreślenie zasługuje stosunkowo duży procent (7,0%) braku odpowiedzi. Część nauczycieli albo nie mogła, albo nie umiała, albo nie chciała udzielić odpowiedzi na to pytanie.

Zagadnienie tych zmian może być pogłębione, jeżeli je rozpatrzymy w powiązaniu z aktualnym stopniem identyfikacji z zawodem u badanych (tabela 5). W kategorii identyfikacji pozytywnej najliczniej reprezentowana jest grupa odpowiedzi (44,3%) manifestująca stałość uczuciowego stosunku do zawodu („Nie ulegał żadnym zmianom”). Hasło „Lubię go” skupia 48,3% odpowiedzi, „Jestem do niego przywiązany” 35,0% a „Kocham go” — 53,3% odpowiedzi wyrażających niezmienny emocjonalny

¹⁸ Ibidem.

Tabela 5

Stosunek badanych do zawodu w powiązaniu ze zmianami, jakie zachodziły w stosunku do niego w czasie pracy

Stopień zmian	Stosunek badanych do zawodu																		Ogółem			
	pozytywny						bierny						negatywny									
	Lubię go		Jestem do niego przywiązany		Kocham go		Razem		Wykonuję go bez entuzjazmu		Znoszę go bo muszę żyć		Jest mi wszystko obojętne		Razem		Nie lubię go		Brak odpowiedzi			
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
Nie ulegał zmianom	98	48,3	49	35,0	33	52,3	180	44,3	6	25,0	2	9,5	2	40,0	10	20,0	4	57,1	2	22,2	196	41,6
Przywiązałem się jeszcze bardziej	26	12,8	35	25,0	14	22,2	75	18,4	—	—	2	9,5	—	—	2	4,0	—	—	1	11,1	78	16,6
Z obojętnego na pozytywny	6	3,0	6	4,3	3	4,8	15	3,7	—	—	3	14,3	—	—	3	6,0	—	—	1	11,1	19	4,0
Z negatywnego na pozytywny	15	7,3	16	11,4	4	6,4	35	8,7	2	8,3	—	—	2	40,0	4	8,0	—	—	—	—	39	8,3
Razem	145	71,4	106	75,7	54	85,7	305	75,1	8	33,3	7	33,3	4	80,0	19	38,0	4	57,1	4	44,4	332	70,5
Nieco się zmieciłem	42	20,7	25	17,9	4	6,4	71	17,5	6	25,0	6	28,6	1	20,0	13	26,0	—	—	1	11,1	85	18,0
Z obojętnego na negatywny	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8,3	—	—	—	—	2	4,0	—	—	—	—	2	0,4
Z pozytywnego na negatywny	—	—	—	—	—	—	—	—	8	33,4	8	38,1	—	—	16	32,0	3	42,9	1	11,1	20	4,1
Razem	42	20,7	25	17,9	4	6,4	71	17,5	16	66,7	14	66,7	1	20,0	31	62,0	3	42,9	2	22,2	107	22,5
Brak odpowiedzi	16	7,9	9	6,4	5	7,9	30	7,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	33,4	33	7,0
Ogółem	203	100	140	100	63	100	406	100	24	100	21	100	5	100	50	100	7	100	9	100	472	100

stosunek do zawodu. W odniesieniu do hasła „Przywiązałem się jeszcze bardziej” w procentowym rozkładzie odpowiedzi można dostrzec liczniejsze zmiany w kierunku mocniejszego akcentu w uczuciowej identyfikacji z zawodem. Hasło „Lubię go” skupiło 12,8%, „Jestem do niego przywiązany” — 25,0%, a „Kocham go” — 22,2% tego rodzaju odpowiedzi.

Na uwagę zasługuje tendencja do zmiany stosunku „z negatywnego na pozytywny”. W tym przypadku bardziej umiarkowane hasła identyfikacji uczuciowej skupiają więcej odpowiedzi aniżeli hasło „Kocham go”. Kierunek zmian o charakterze: „Nieco się zmieczyłem”, „w wewnętrznym procentowym rozkładzie sugeruje następujący wniosek: Prawdopodobnie osłabienie emocjonalnego stosunku do zawodu pojawia się przy pierwotnie mocniejszej identyfikacji. Hasło „Kocham go” skupiło tylko 6,4% odpowiedzi, „Jestem do niego przywiązany” — 17,9%, a „Lubię go” — 20,7% odpowiedzi. W pozytywnej kategorii identyfikacji z zawodem nie spotykamy się z negatywnym charakterem zmian do zawodu. Najliczniej reprezentowane są zmiany o charakterze negatywnym, jeśli z nich wyłączymy odpowiedzi skupione wokół hasła: „Nie ulegał zmianie”. Kierunek zmian o charakterze negatywnym (z obojętnego i pozytywnego na negatywny) skupił w tej kategorii identyfikacji 36,0% odpowiedzi, hasło: „Nieco się zmieczyłem” — 26,0%.

Jak widzimy, zmiany uczuciowe o charakterze negatywnym związane są często z bierną identyfikacją z zawodem, a tendencje do wzrostu są następujące: im bardziej negatywny jest charakter tych zmian, tym liczniej występują one w tej kategorii identyfikacji. W kategorii negatywnej identyfikacji rozkład procentowy odpowiedzi jest bardzo charakterystyczny, bo nie wykazuje żadnych pośrednich stopni.

WNIOSKI

Zagadnienie identyfikacji społeczno-zawodowej jest skomplikowane i ma wszechstronne powiązanie z wieloma czynnikami. Wnioski, które się nasuwają na tle całej analizy tego zagadnienia są następujące:

1. Zagadnienie identyfikacji z zawodem nie może być rozpatrywane w oderwaniu od całokształtu działalności zawodowej. Nie może być ono zagadnieniem „samo dla siebie”, należy je wiązać wszechstronnie z tymi czynnikami, które składają się na całokształt sytuacji zawodowej danego osobnika lub zawodu.

2. Identyfikacji z zawodem nie można i nie należy ograniczać jedynie do aktualnej sytuacji osobnika w zawodzie. Wiazać ją należy zarówno ze sposobem, jak i z czasem wyboru zawodu. Z naszych badań wynika, że tam, gdzie wybór zawodu wiąże się z okresem szkoły podstawowej i opiera się na własnej decyzji osobnika, pozytywna identyfikacja z zawodem w procentowych rozmiarach jest najczęstsza.

3. Zjawiska identyfikacji z zawodem nie należy uważać za zjawisko stałe, niezmienne. Z naszych badań wynika, że podlega ono nie tylko wahaniom, ale i zasadniczym zmianom w toku działalności zawodowej. Punkt wyjścia tych zmian, jak i ich kierunki mogą być związane ze wszystkimi zasadniczymi rodzajami identyfikacji.

4. Identyfikacja z zawodem jest jednym z najistotniejszych czynników w adaptacji nauczyciela do środowiska społecznego i geograficznego. Pozytywna identyfikacja nauczyciela z zawodem pozwala mu na skuteczniejszą adaptację w środowisku społecznym i geograficznym. W naszej próbie z pozytywną identyfikacją z zawodem najczęściej łączy się pozytywny stosunek badanych do środowiska.

5. Rozmiary identyfikacji społeczno-zawodowej w powiązaniu ze środowiskiem geograficznym i społecznym świadczą o tym, że na Pomorzu Zachodnim w ciągu dwudziestolecia wytworzyła się rodzima kategoria nauczycieli ściśle związana ze swoim regionem.

Nasze badania nie wyczerpują wszystkich problemów identyfikacji z zawodem. Naświetlają one tylko niektóre aspekty tego zjawiska. Ukazane związki identyfikacji z zawodem z niektórymi czynnikami występującymi w całokształcie działalności zawodowej osobnika wskazują na jej zasadnicze znaczenie w procesie wykonywania obowiązków zawodowych.

L'IDENTIFICATION SOCIO-PROFESSIONNELLE DES MAÎTRES D'ÉCOLE DE LA VOIEVODIE DE SZCZECIN

R é s u m é

La question de l'identification socio-professionnelle des maîtres d'école est une question compliquée. Les résultats du travail didacto-éducatif dépendent, en grande mesure, du degré et du genre de cette identification. Nous étudions ce problème en rapport à la manière et au moment du choix professionnel, ainsi qu'en rapport aux liens qui attachent les sujets au terrain de leur travail (l'ambiance géographique) et à l'ambiance sociale (les gens qui ne sont pas de la profession). Dans ces examens on a appliqué une enquête, en tenant compte: du sex, âge, terrain du travail et genre d'école où l'instituteur exerce ses fonctions. La quantité des personnes testées fut fixée à 500 sujets, qui remplirent correctement au nombre de 472 (94,4%) un questionnaire anonyme. Les manquants sont partagés uniformément. Voilà les plus importants résultats de l'enquête: 86,0% des destinataires manifestèrent une identification positive, 10,6% soulignèrent une relation passive, 1,5% une relation négative, 1,9% ne donna aucune réponse. 472 = 100%. Les sujets convaincus d'avoir choisi leur profession de leur propre gré dénotent une identification positive. Là, où avait joué l'influence des parents, camarades, maîtres d'école, ou bien, au cas où le choix avait été occasionné par un hasard, la participation des sujets à une identification positive décroît considérablement, en augmentant la proportion de l'identification passive ou négative.

Les décisions concernant le choix professionnel au temps l'école primaire favorisent la formation d'une identification positive, plus ces décisions sont prises

à un niveau plus haut de l' instruction, plus la part de l'identification positive décroît. Les sujets qui se caractérisent par une identification positive en rapport à leur profession soulignent, dans une haute proportion (67,7%), leur relation positive par rapport au terrain de leur travail et leur ambiance sociale (68,5%). Une identification positive facilite au maître d'école l'adaptation à l'ambiance géographique et au milieu social. Il est également intéressant d'observer les modifications du genre d'identification au cours du travail professionnel des maîtres d'école. Voilà que 41,6% des sujets sont convaincus que durant la période de l'exercice de leur profession leur relation à leur fonction n'a pas changée, 16,6% soulignent qu'ils se sont encore plus attachés à leur travail, 4% notent que leur relation indifférente a changé en positive, et 8,3% que leur relation négative s'est modifiée en positive. Ces changements ont néanmoins eu lieu également en sens inverse: 18% des sujets „ont quelque peu perdu goût à leur profession", 0,4% ont changé leur relation indifférente en négative, 4,1% leur relation positive en négative 7% n'ont pas donné de réponse à l'enquête. 472 = 100%. Le degré d'identification socio-professionnelle positive parmi les instituteurs de la Voievodie de Szczecin témoignent que, durant la période de 20 ans, il s'est formé en Poméranie Occidentale un groupe professionnel originaire parmi les maîtres d'école, et qu'il est lié à sa profession, à son ambiance géographique et à son milieu social.